

Хижняк Є. С.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики
Національного університету «Одесська юридична академія»

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ ДОКУМЕНТІВ

THE TACTICAL METHODS OF EXERCISING INVESTIGATIVE INSPECTION OF THE DOCUMENTS

У статті досліджено сутність терміна «документ» на підставі загальнонаукового, кримінально-правового та кримінально-процесуального підходах, та на їх підставі запропоновано визначення категорії «документ» в його криміналістичному значенні. Досліджена сутність криміналістичного огляду документів, як самостійної слідчої дії, досліджені найбільш оптимальні та раціональні прийоми, які дозволяють досягти мети огляду документів. Проаналізовані способи дослідження фізичних властивостей документів, на яких відобразилися сліди злочину, запропоновані послідовний набір дій слідчого, спрямований на вивчення документа з позиції його ролі і значення в скосному злочині, а також узагальнені основні правила поводження з документами під час проведення досудового розслідування злочинів.

Ключові слова: огляд документів, криміналістичне документознавство, тактичні прийоми, дослідження документів, слідчий огляд.

В статье исследована сущность термина «документ» на основании общенаучного, уголовно-правового и уголовно-процессуального подходах, и на их основании предложено определение категории «документ» в его криминалистическом смысле. Исследована сущность криминалистического осмотра документов, как самостоятельного следственного действия, исследованы наиболее оптимальные и рациональные приемы, которые позволяют достичь цели осмотра документов. Проанализированы способы исследования физических свойств документов, на которых отразились следы преступления, предложен последовательный набор действий следователя, направленный на изучение документа с позиции его роли и значения в совершенном преступлении, а также обобщены основные правила обращения с документами при проведении досудебного расследования преступлений.

Ключевые слова: осмотр документов, криминалистическое документоведение, тактические приемы, исследование документов, следственный осмотр.

The article studies the essence of the term «document» on the basis of general scientific, criminal-legal and criminal-procedural approaches, and on their basis a definition of the category “document” in its criminalistic sense was proposed. The essence of the forensic examination of documents as an independent investigative action was examined, the most optimal and rational methods were investigated, which allow to achieve the purpose of document inspection. The article examines the ways of investigating the physical features of the documents reflecting the traces of the crime, a sequential set of actions of the investigator aimed at examining the document from the position of its role and the significance in the committed crime, and also general rules for handling documents during the pre-trial investigation of crimes.

Key words: examination of the documents, forensic documentation, tactical methods, investigation of the documents, investigative inspection.

Поступова інтеграція України в європейський простір у більшому чи меншому ступені позначається на всіх сferах суспільного життя українського населення, в тому числі в сфері боротьби зі злочинністю. У зв'язку із чим, особливістю актуальності набирає боротьба із корупцією та службовими злочинами, головним атрибутом яких є документ, як найважливіше джерело доказової бази, що відображає ознаки кримінально карних діянь.

Ефективність досудового розслідування безпосередньо залежить від того, наскільки професійно, грамотно та кваліфіковано слідчий вирішить питання, пов'язані з виявленням, фіксацією та вилученням документів, їх вивченням і подальшим використанням отриманої інформації для досягнення цілей розслідування.

Стрімкий розвиток сучасних інформаційних технологій, постійне вдосконалення старих і поява якісно нових носіїв інформації, поява принципово нових способів її відображення ставить перед криміналістикою все нові і нові завдання. Це, в свою чергу, відображає необхідність постійного дослі-

дження сучасного рівня технологічного розвитку, дослідження досягнень загального документознавства та на підставі цього – вивчення і подальший розвиток криміналістичного дослідження документів.

Досліджуваній у даній статті проблематіці, а також її окремим питанням присвячували свої праці такі науковці, як: В.В. Бірюков, Т.П. Бірюкова, Т.В. Варфоломеєва, І.В. Калініна, В.В. Коваленко, К.М. Ковальов, Д.Я. Мирський, М.Я. Сегай, В.М. Тихоненко та інші.

Метою даної статті є аналіз тактичних прийомів проведення слідчого огляду документів, а також узагальнення основних правил поводження з документами під час проведення досудового розслідування злочинів.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

- визначити сутність терміну «документ» в загальноприйнятому та криміналістичному значенні;
- дослідити особливості проведення слідчого огляду документів, як самостійної слідчої дії;

- проаналізувати основні тактичні прийоми, які застосовуються під час огляду та дослідження документів;
- узагальнити правила поводження з документами, способи їх вилучення та збереження.

При розслідуванні кримінальних правопорушень на практиці перед слідчим, прокурором та іншими працівниками правоохоронних органів досить часто виникає необхідність у використанні інформації, яка міститься в різноманітних документах. Документи підтверджують статус особи в суспільстві, наділяють його можливостями користуватися матеріальними і нематеріальними благами, виступають в якості засобу фіксування, опосередковання тієї або іншої інформації. Ставши частиною суспільного життя, документ став і частиною злочинного світу, й здатний відображати на собі результати його впливу.

Слово «документ» (*dokumentum*) має латинське походження та переводиться як «доказ, свідоцтво». Одне з перших визначень поняття «документ» дав Поль Отле в книзі «Керівництво до адміністрування», виданої в 1924р. З ім'ям цієї людини пов'язують виникнення самої науки документології і теорії документації. Так, Поль Отле вважав, що документ – це матеріальне відображення якогось факту або будь-якої ідеї; це матеріальне свідчення, на яке спираються при затвердженні факту або ідеї [10, с. 7].

Визначення поняття «документ» в різних областях знань має істотні відмінності. Це залежить, по-перше, від обсягу тлумачення і, по-друге, від актуалізації будь-якого компонента документа. Так, в документознавстві під документом розуміють будь-яку семантичну інформацію, передану штучною мовою і зафіковану будь-яким способом на будь-якому носії з метою її звернення в інформаційній системі.

Визначення поняття «документ» знаходить своє відображення в державних стандартах України. Так, згідно з ДСТУ 2732:2004: «документ» – це інформація, зафікована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі [3]. Відповідно до ДСТУ 3017-95: «документ» – це матеріальний об'єкт, що містить інформацію, закріплена створеним людиною способом для її передання в часі та просторі [4].

Нарешті, поняття документа закріплено в Кримінальному процесуальному кодексі України, відповідно до якого документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, що містить зафіковані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

При цьому КПК чітко вказує на те, що може вважатися документом для цілей кримінального провадження. Так, згідно з ч.2 ст.99 КПК України до документів можуть належати:

- 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні);

2) матеріали, отримані в результаті здійснення заходів кримінального провадження, передбачених чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій і додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіковані процесуальні дії;

- 4) висновки ревізорій та акти перевірок [1].

Особливість документів такого роду полягає в їх кримінально-процесуальному значенні, тобто зміст відомостей, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

Окрім кримінально-процесуального підходу до визначення поняття «документ» існує і кримінально-правовий підхід. У цьому контексті під документами, найчастіше, маються на увазі офіційні документи, тобто такі, які були складені фізичною чи юридичною особою, оформлені і засвідчені з дотриманням правил, встановлених для даної категорії документів. Такі документи безпосередньо впливають на виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Криміналістика одними офіційними документами не обмежується, а тому можна говорити про більш широкий криміналістичний підхід до визначення поняття «документ», ніж кримінально-процесуальний та кримінально-правовий підходи.

Так, Варфоломеєва Т.В. визначала документ як матеріальний носій інформації, призначений для її передачі в часі і просторі [6, с. 245]. Шепітко В.Ю. зазначає, що документ – це матеріальний об'єкт, в якому зафіковані відомості про будь-які події, що відбулися або передбачувані факти [13, с. 221].

Практично не відрізняється від даного визначення тлумачення Філіппова А.Г., згідно з яким документ – це матеріальний об'єкт, в якому зафіковані відомості про будь-які факти або обставини, що відбулися або відбудуться у майбутньому, та мають значення для кримінальної справи [8, с. 1265].

Підводячи підсумки вищевикладеного, можна зробити висновок, що в криміналістичному значенні «документ» – це матеріальний об'єкт, який містить інформацію, зафіковану за допомогою штучної мови або в формі графічних зображень безпосередньо людиною або з використанням науково-технічних засобів, на підставі якої встановлюються обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Дослідження документів, пізнання їх сутності та встановлення на їх підставі криміналістично значимої інформації здійснюється через проведення слідчого огляду документів. Огляд документів згідно ст. 237 КПК є самостійною слідчою дією, який, як правило, проводиться в рамках огляду місця події при дослідженні обстановки і пошуку слідів скончання злочину.

Для досягнення цілей досудового розслідування і кримінального провадження в цілому, необхідно дотримуватися певних тактичних прийомів, виро-

блених криміналістичною наукою. Огляд документа як самостійна процесуальна дія являє собою комплекс взаємопов'язаних дій, що представляють собою алгоритм поведінки. Тобто, під час обшуку передбачається здійснення низки дій, які забезпечили б належне вивчення документа і його належне зберігання.

Бірюков В.В. зазначає, що такий комплекс дій повинен складатися з наступного: 1 – пошук і виявлення документів; 2 – візуальний огляд зовнішнього стану без зміни умов сприйняття; 3 – фіксація за допомогою фотозйомки; 4 – фіксація в протоколі відповідної слідчої дії (фіксуються всі дії посадових осіб, стан документа і сліди, виявлені на ньому); 5 – виявлення слідів рук (методами, які не впливають на стан документа); 6 – виявлення слідів зміни первісного змісту; 7 – підготовка до упаковки; 8 – упаковка [5, с. 129].

Огляд документів необхідно здійснювати у два етапи – статичний та динамічний. Статичний, або початковий етап, характеризується застосуванням безконтактних методів огляду та фіксації, під час яких досліджуваний документ залишається у незмінному стані. На цьому етапі слідчий здійснює лише візуальне вивчення та фіксацію документа до предметів навколоїшньої обстановки з використанням різноманітних прийомів (фото, відеозйомка тощо). В якості джерел освітлення можуть застосовуватись ліхтарі, настільні лампи, джерела ультрафіолетових або інфрачервоних променів, природне освітлення. Під час огляду рекомендується застосовувати збільшувані прилади, адже ознаки підробки документів, як правило, неможливо встановити неозброєним оком.

В процесі огляду необхідно звертати увагу на ознаки підробки документа, на виявлення інформації, яка може бути використана як в пошуковій діяльності, так і в процесі доказування на стадіях досудового розслідування та судового провадження.

Вивчення документа рекомендується починати з встановлення його призначення, з'ясування основного тексту і наявних на ньому написів, вивчається зовнішній вигляд і стан документа, реквізити документа. Крім цього, вивчається стан лицьової та зворотної сторін, країв документа, визначається відповідність його змісту і цільового призначення. Якщо виникають сумніви щодо справжності дослідженого документа, то потрібно ознайомитися зі зразком аналогічного справжнього документа.

Для виявлення ознак підробки в документі, навіть на початковому етапі його огляду, необхідно зосередити увагу на вивчені таких його складових: фізичний носій виготовленого документа; матеріал, з якого він виготовлений; речовини, за допомогою яких нанесені текст, зображення, підписи, печатки та інші реквізити документа; способи виготовлення документа і нанесення реквізитів; наявність слідів підробки документа, зміни його змісту, закреслення, виправлення, розбіжності окремих складових; відповідність документа встановленим вимогам до конкретної категорії документів (чи був використаний

спеціальний бланк, чи наявні обов'язкові реквізити документа, наявність гербової печатки тощо).

Ознаками, що вказують на підробку документа, можуть бути:

- невідповідність форми документа і кольору барвника;
- суперечливість змісту, орфографічні помилки, невідповідність шрифтів, використання бланків і печаток, які вийшли з ужитку;
- сліди механічної дії (при підчистці записів відбувається розшарування паперу; при травленні або змивання тексту хімічними речовинами папір стає ламким, на ньому з'являються розмиви, плями і т. п.);
- сліди дописки або внесення записів на місці вилученого тексту (невиправдано збільшенні або зменшені проміжки між словами, рядками, незвичне їх розташування);
- сліди підробки компонуванням (вклєювання цифр, заміни фотографій або їх частин та ін.);
- розбіжності ліній захисної сітки, елементів печаток, якості фотопаперу;
- сліди підробки відбитків печаток і штампів (нерівності ліній, штрихів букв, неоднакове розміщення основних ліній букв у напрямку радіусу в круглих печатках і невідповідність основних ліній букв перпендикуляр до лінії рядка в штампах і т. п.);
- сліди підробки підписів (звивистість прямолінійних елементів, незgrabність овалів, необґрунтовані зупинки приладу для письма, наявність перерв в штрихах, сліди попередньої підготовки і т. п.);
- сліди монтажу аудіо- та відеомагнітних стрічок (ознаки склеювання, відмінності за тембром і силою в звучанні записів, сторонні шуми) [5, с. 131].

Після виконання вищезазначених дій поступово можна переходити до наступного етапу – детального вивчення документа в динаміці. Відмінність даного етапу полягає в тому, що слідчий безпосередньо взаємодіє із документом, піддаючи останнього різноманітним дослідженням.

Так, на динамічному етапі огляду документа велике значення має використання технічних засобів і методів, які не повинні передбачати ризик пошкодження або втрати інформаційної суті документа. Рекомендується оглядати документ за допомогою світлофільтрів жовтої, помаранчевої, синьої і червоної зон спектра; у всіх випадках документ потрібно вивчити послідовно із двостороннім та бічним освітленням. Бажано оглянути документ в темному приміщенні в ультрафіолетових променях для встановлення інтенсивності люмінесценції паперу та друкувального барвника. Документи під час огляду не варто піддавати високим температурам, занадто сильному освітленню і яскравості.

Після дослідження фізичних властивостей документа, необхідно дослідити його інформаційне значення, тобто вивчити документ не з точки зору його підроблення, а з позиції його ролі та значення в сконечному злочині. Для цього більш ретельно досліджується сутність викладеної інформації, досліджуються причини його виникнення, орган або особа,

яка видала документ, цілі та мотиви такої особи, функціональні властивості документа, які права він посвідчує тощо.

Під час дослідження інформаційної складової документа особливої уваги заслуговує системний метод дослідження. Адже часто дослідження інформаційної складової окремого документа не дає можливість встановити дійсні обставини справи. Документ повинен досліджуватись у системному зв'язку із іншими документами та наявними доказами, на підставі сукупності яких встановлюється повна картина злочину.

Дослідження документів передбачає безпосередню взаємодію слідчого з досліджуваним документом. Тому з метою збереження документа в незмінному вигляді і належного дослідження всіх відображеніх документом слідів, необхідно дотримуватися певних криміналістичних правил поводження з документами.

Так, працювати з документами необхідно в рукавичках, з використанням пінцета або щипців, у зв'язку із тим, що окрім слідів неможливо встановити без застосування спеціальних приладів, а тому недотримання цього правила може спричинити пошкодження слідів або появу нових слідів, які не належать до події злочину.

На поверхні документа можуть бути виявлені сліди, що мають або можуть мати істотне значення для встановлення обставин справи: сліди рук, мікроволокна, запахові і інші сліди, що мають або можуть мати істотне значення для встановлення істини по справі. Не можна брати документ мокрими руками, класти його на вологі або забруднені предмети. На поверхнях документів не можна виконувати написи і підписи, ставити відбитки печаток і штампів.

Загальні положення криміналістичного документознавства передбачають також ряд «імперативних» положень, якими повинен керуватися слідчий під час огляду документів. Так, слідчий зобов'язаний не допускати впливу на документ води або розчинників; не залишати документ під дією сонячних променів, електромагнітного впливу або під дією інших факторів; не допускати дії високих і низьких температур на документ; не допускати перегинання та іншого втручання, як в змістовну частину документа, так і в матеріальний носій, не можна застосовувати методи попереднього дослідження, які можуть змінити первинний вигляд документа.

Документи на магнітних носіях і на кристалах потрібно захищати від дії магнітних і електромагнітних полів, аркуші паперу можуть перегинатися лише в місцях, які збігаються з уже наявними перегинами, тому що кількість і розташування складок є однією з відмінних ознак документа, має значення для з'ясування характеру і умов виконання записів

і зберігання документа. У разі необхідності просушити документ, такі документи розправляються та висушуються при кімнатній температурі, адже вплив сонячних променів або технічних засобів може знищити криміналістичні сліди.

Документ, як письмовий доказ, підшивается до матеріалів кримінального провадження звичайним способом, і на нього наноситься відповідний порядковий номер. Документ, як речовий доказ, поміщається в конверт, який підшивается до матеріалів кримінального провадження і вже відповідно на самому конверті проставляється порядковий номер.

У разі якщо документ відобразив на собі сліди скоєння злочину або його вивчення може допомогти встановити певні обставини кримінального правопорушення, то такий документ підлягає вилученню. Згідно з ч. 5 ст. 237 КПК України всі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із запевненням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються в такому вигляді до тих пір, поки не буде здійснено їх остаточний огляд і опечатування.

Огляд документів, як і будь-яка слідча дія, оформляється протоколом, у якому повинні бути докладно описані всі виявлені в ході огляду сліди злочину, особливі ознаки, властивості документів. До протоколу додаються схеми, плани, креслення, якими були зафіксовані документи, а у самому протоколі необхідно вказати, які саме документи були вилучені і яким чином упаковані.

В умовах активізації боротьби із корупцією та службовими злочинами, центральне місце на стадії досудового розслідування займає слідчий огляд документів, які відображають на собі результати злочинного впливу.

Слідчий огляд документів – це самостійна процесуальна дія, через проведення якої пізнається сутність кримінального правопорушення, встановлюється об'єктивна сторона злочину, встановлюються цілі та мотиви злочинця, обставини, що входять до предмету доказування тощо. Криміналістичною науковою розроблений цілий арсенал тактичних прийомів огляду документів та правил поводження із ними, неповне або неправильне дослідження яких невідмінно завдає шкоди досудовому розслідуванню.

Зважаючи на поступову інтеграцію суспільного життя у віртуальній простір, перспективами подальших розробок у даному напрямку є дослідження тактичних прийомів проведення слідчого огляду електронних документів, узагальнення правил поводження з електронними доказами, а також дослідження особливостей вилучення таких документів, їх збереження та використання в процесі розслідування злочинів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI в ред. від 14.04.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Щодо способів підробки документів, а також ознак (властивостей) підроблених документів, за якими вони можуть бути виявлені : Лист Національного Банку України від 16.02.2007 р. №48-012/214-1688 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1688500-07>.
3. ДСТУ 2732:2004. Національний стандарт України. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.college-chnu.cv.ua/images/Books/Pravo/dilovodstvo_arh_sprava.pdf.
4. ДСТУ 3017-95. Державний стандарт України. Видання. Основні види. Терміни та визначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ntb.pstu.edu/images/N-rabotniku/DSTU_3017_95.pdf.
5. Бірюков В. Криміналістичне документознавство / В. Бірюков. – Київ: Паливода А.В. – 2007. – 331 с.
6. Варфоломеєва Т., Гончаренко В., Бояров В., Гончаренко С., Попелюшко В. Криміналістика: Академіческий курс / Т. Варфоломеєва, В. Гончаренко, В. Бояров, С. Гончаренко, В. Попелюшко. – К.: «Юрінком Інтер». 2011. – 496 с.
7. Гогусь Т. Проблеми документування у кримінальному процесі / Т. Гогусь // Публічне право. – 2011. – № 2. – С. 92–97.
8. Йщенко У., Філіппов А. Криміналістика / У. Йщенко, А. Філіппов. – Москва: Вищєше образование, 2007. – 1265 с.
9. Калініна І. Завдання слідчого огляду документів у справах про господарські злочини, пов’язані з підробленням документів / І. Калініна // Митна справа. – 2011. – № 4. – Ч. 2. – С. 215–221.
10. Комова М. Документознавство / М. Комова.– Львів: Тріада плюс, 2007. – 99 с.
11. Рогатинська Н. Значення документа як джерела доказів у кримінальному судочинстві / Н. Рогатинська // Університетські наукові записки. Право. Економіка. Управління: часопис Хмельницького університету управління та права. – 2012. – Вип. 3. – С. 349–354.
12. Тихоненко В. Тактика проведення огляду документів при розслідуванні примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов’язань / В. Тихоненко // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15–16 трав. 2015 р.). – С. 407–409.
13. Шепітько В. Криміналістика: Курс лекцій. Видання третє / В. Шепітько. – Х.: «Одиссея». – 2009. – 368 с.